

Nā Ana Mākau ‘Ōlelo - Papa 3

Ke Kumuhana	Ka Mākau	Ka Helu	Ke Ana	Ka Ho‘ākāka
Ka ‘Ōlelo	Ka ‘Ōlelo Walewaha (1.1)	3-4.O.1 (Ka Pane Piha)	Pane piha ‘ia nā nīnau me ka ‘ōlelo mōakāka.	Pane ma ka māmalalo‘ōlelo piha, e ho‘ohana i ka ‘ike mai kekahi kumu waiwai mai, e like ka ha‘ina nīnau me ka nīnau, e kūpono ka ho‘ohana ‘ia o ka pilina‘ōlelo e mōakāka ai ka ha‘ina.
		3-4.O.2 (Ka Pane Piha)	Ho‘opuka ‘ia ka ‘ōlelo: a) e kuhikuhi pono ai iā ha‘i i kekahi hana e) e hō‘ike ai i ke ‘ano o ka haumana a me kona mana‘o pono‘ī i) e kāko‘o ai i ko ka haumāna mana‘o me nā la‘ana kūpono (2+)	
		3-4.O.3 (Ka Pane Piha)	Wehewehe pono ‘ia ke ka‘ina o kekahi hana a i ‘ole kekahi mo‘olelo ma o ka helu papa ‘ia o nā ‘ānu‘u o ia hana	E maopopo i ka haumana ka ‘ōlelo kūpono/ pilina‘ōlelo kūpono e helu ai a e ho‘oka‘ina ai. (E la‘a: ‘akahi-‘alua/ mua-waena-hope.)
		3-4.O.4 (Ka Pane Piha)	Puana pono ‘ia nā hua ‘ōlelo e mōakāka ai ka ‘ōlelo.	No ka pono o ka puana, inā ‘a‘ole e hiki ke maopopo ka ‘ōlelo o ka haumana no ka hemahema o ka puana, ‘a‘ole nō ia he puana pono. Pili pū kēia i ka hiki iā ia ke ‘ike i ka puana pono ‘ia o ka ‘ōlelo ma o kona ‘apo pono ‘ana i ka ‘ōlelo e ‘ōlelo ‘ia mai iā ia.

		3-4.O.5 (Ka 'Ikena 'Ōlelo Hawai'i)	Ho'opuka 'ia ka 'ōlelo e kū ana i ka pō'aiapili kūpono.	Ua pili i ka hua lefikona. (E la'a: Lō'ihī ke kanaka-Ki'eki'e ka pali.)
	Ka Ho'omaopopo (1.2)	3-4.O.6 (Ka Ho'olohe)	Pa'a ka mana'o o nā pilina kūpono a me nā hua'ōlelo kūpono e komo ai i ke kūkā kama'ilio.	E pa'a nā hua'ōlelo a pau e pono ai nā kumuhana a'o o nā papa a pau o ka pae Papa 3.
		3-4.O.7 (Ka Ho'olohe)	Ha'i hou i kekahi mo'olelo e hō'ike ai i ka maopopo o kā ka haumana i lohe ai.	E hō'ulu'ulu ka haumana i ka mana'o nui o kekahi 'ōlelo i 'ōlelo 'ia mai.
Ke Mele/ Oli	Ka Ho'opa'ana'au (2.1)	3-4.MO.1 (Ka 'Ikena Mele/Oli)	Pa'a kekahi ha'awina no loko o ke mele e ho'onui ai i ka 'ike haumana.	Pa'ana'au nā inoa 'āina, nā inoa mo'okū'auhau Hawai'i, ka 'ike ku'una o loko o ke mele/oli.
	Ka Leo Mele/ Oli (2.2)	3-4.MO.2 (Ka Ho'opili)	Mele a oli 'ia ke mele/ oli ma ka pō'aiapili kūpono no ia pae.	Ho'ohana 'ia nā mele a me nā oli e mahalo ai, e hā'awi ai i ke aloha a me ke noi komo 'ana.
Ke Kākau	Nā 'Ano Kākau (3.1)	3.K.1 (Ka Palapala Mo'olelo)	Hō'ike 'ia ka loina ku'una a me nā mahele ko'iko'i o ka mo'olelo. ***Loina Ku'una- ka 'ike i ka'a mai ka wā mai o ke Kumulipo a i nā kūpuna a hiki mai i o kākou nei. He loina ia i pili i ka 'uhane a me ka wā mai o nā 'ōlelo no'eau.*** ***Mahele Ko'iko'i- nā mahele i kū i ke 'ano o nā mo'olelo i waiho 'ia e nā kūpuna i pili i ka 'Āina, ka Mo'okū'auhau a me nā Ha'awina Kupuna.***	E hō'ike i ka ho'opili 'ana i ke 'ano kākau o ke au kupuna; ka pilina 'ohana o ka mea nona ka mo'olelo 'o ia ho'i, ka hāme'e nui; ka pilina o ka mo'olelo i ka 'āina; kekahi loina a i 'ole ha'awina ku'una; nā 'ōlelo no'eau i ma'a i kēia pae.
		3.K.2 (Ka Palapala Mo'olelo)	Kākau 'ia ka 'ōlelo e launa ai me ka pō'aiapili me ka ho'onohonoho pono 'ana i nā mana'o.	E koho pono 'ia nā 'ōlelo no ke kākau leka 'ana, ka ha'i 'ōlelo 'ana i mua o nā anaina 'oko'a, ka mo'olelo ho'onānea.
		3.K.3 (Ka Palapala Wehewehe)	Ho'olauna 'ia ke kumuhana kākau me ka mōakāka me ka helu papa 'ana i ka 'ike o ka mo'olelo ma ke ka'ina kūpono.	E kākau me ka hō'ike 'ana i kekahi lekapī; ka wehewehe 'ana i ke 'ano o kekahi hana mai kīnohi a pau; ka wehewehe i ke 'ano o kekahi mea ma kekahi ka'ina mōakāka.

		3.K.4 (Ka Palapala Wehewehe)	Kākau me nā hua‘ōlelo e wehewehe ai i ke kumuhana kākau.	Pili kēia ana i nā Hualekikona, ‘o ia ho‘i, ke koho ‘ana i nā hua‘ōlelo kūpono no ka pō‘aiapili. No ka hiki i ka haumana ke koho ma waena o kaula ma kahi o aho, pōhaku ma kahi o ‘eho, holo ka i‘a ma kahi o ‘au ka i‘a, lō‘ihi ke kanaka ma kahi o ki‘eki‘e ke kanaka, ka‘aka‘a ka maka ma kahi o wehe i ka maka, wehe i ka puka ma kahi o hemo ka puka, pili ka maka ma kahi o pani i ka maka, pani i ka wai ma kahi o ho‘opio i ka wai.
		3.K.5 (Ka Palapala Kūpale Mana‘o)	Kūkulu mōakāka ‘ia kekahi mana‘o me ka wehewehe pū.	E kākau me ka hiki ke ‘apo ma‘alahi ‘ia ka mana‘o. E wehewehe pū me ho‘okahi a ‘oi la‘ana e kāko‘o ai i ia mana‘o. E māka ‘ia kēia ‘ano kākau ‘ana me ka “no ka mea” ‘o ia ho‘i, “E mana‘o au pēia NO KA MEA”.
		3.K.6 (Ka Palapala Kūpale Mana‘o)	Pane mōakāka ‘ia ka nīnau no nā kumuhana a me nā pō‘aiapili kūpono no kēia pae.	E kākau me ke kāko‘o ‘ia o ka mana‘o nui. E noi‘i i nā kumu waiwai (2+) no ka ‘ikepili i pili i nā kumuhana e hoihoi ai ka haumana. E ho‘okomo pū i ka la‘ana ‘ikepili (1+) e kūpale pono ai i ka mana‘o nui.
	Nā Loina Mo‘olelo (3.2)	3.K.7 (Ka Mo‘okū‘auhau)	Helu ‘ia ka mo‘okū‘auhau ‘ohana o nā me‘e.	‘O MEA ke kāne, ‘o MEA ka wahine. Hānau ‘ia ‘o MEA he ali‘i. Ma kekahi ‘ano, hō‘ike ka haumana i ka mo‘okū‘auhau o ka mea nona ka mo‘olelo e loa‘a kekahi ‘ike no kona kulana a i ‘ole no ke ‘ano o kona ‘ohana.

		3.K.8 (Ka Pilina 'Āina)	Helu 'ia kekahi inoa o ka 'āina a me kekahi mau inoa 'ē a'e i pili i ia wahi.	I ka mo'olelo a ka haumana, e hō'ike 'ia nā inoa (1+) i pili i ka 'āina e holo ai ka mo'olelo. E la'a 'o ka inoa makani, kai, wai, waii, 'āpana 'āina, pu'u, mauna a pēlā aku.
		3.K.9 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	Helu 'ia kekahi ha'awina nui i pili i ka 'ike ku'una.	Ua wehewehe 'ia ma luna a'e nei ka mana'o o "loina ku'una." I loko o ia mau loina, he mau ha'awina e a'o ai, no laila e ho'okomo 'ia kekahi ha'awina no'eau o nā kūpuna i ho'oili ai ma luna mai o kākou nei. E la'a, he mau 'ike no ke 'ano o ka nohona a me nā mana'o o ia wā mai ke kuana 'ike mai o ua po'e lā. No ke kanu 'ana i ka lā'i i ke kihi o ka hale, ka 'ōlelo hāwanawana 'ana ma ka wao nāhele, ke kūkala 'ole aku i ka po'e ma mua o ka lawai'a 'ana, nā lawena laulā o ia wā.
		3.K.10 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	Wehewehe 'ia ka pilina o ka ha'awina ku'una i nā hāme'e.	Ma ke Ana 3.K.9, he ha'awina ku'una i helu 'ia ma loko o ka mo'olelo. No laila, e ho'okomo ka haumana i kekahi 'āpana 'ike e wehewehe ai i ka pilina o ia ha'awina i nā hāme'e o kāna mo'olelo. E hō'ike 'ia ke kumu i koho 'ia ai ka ha'awina o luna a'e nei. Ma ka mo'olelo no Pūnia, pili nā ha'awina lawai'a iā Pūnia no ka mea ua ho'ohana 'o ia i ia 'ike e ho'opākele ai i kona ola. E hō'oiā 'ia kēia mana'o me 1 a 'oi la'ana.

Nā Loina Kākau (3.3)	3.K.11 (Ka ‘Ōlelo No‘eau)	Ho‘okomo ‘ia nā ‘ōlelo no‘eau no ka wehewehe ‘ana i kekahi mana‘o mai ke kuana‘ike Hawai‘i.	E ‘ai i kekahi, e kāpī i kekahi. He ‘ōlelo no‘eau ia no ke ‘ano kūpono o ka mālama ‘ana i nā kumu waiwai o kākou Hawai‘i. Mai ‘uha‘uha. Inā ua pili ke kumuhana mo‘olelo i ka mālama ‘ana i ke kumu waiwai, ua kō kēia ana no ka mea ho‘ohana a ho‘okomo pono ‘ia ka ‘ōlelo no‘eau ma ka pō‘aiapili kūpono.
	3.K.12 (Ke Kiko a me ka Pela)	Pololei ka pela ‘ana a me ka ho‘ohana ‘ana i nā kiko.	Ho‘omaka nā māmala‘ōlelo ma ka Hua Nui/ Ma‘aka a pau i ke Kiko Pau/ Kiko Nīnau a i ‘ole ke Kiko Pū‘iwa. Pela ‘ia me nā kahakō a me nā ‘okina e ‘ike pono ai i ka mana‘o o ka hua‘ōlelo e pela ‘ia. ‘Okō‘a ‘o ĀU a ‘oko‘a ‘o A‘U. Ma ka pela pololei wale ‘ana nō e ‘ike ai i ka mana‘o o ka haumana.
	3.K.13 (Ka Ho‘oponopon o Kākau)	E kūkulu pono ‘ia nā māmala‘ōlelo me ka ho‘olauna pono ‘ana i ka mana‘o nui a me ka pani pono ‘ana. ***Ho‘olauna ‘ia ka mana‘o me ka ho‘ohana ‘ana i kekahi ‘ike mai ke kumuhana/nīnau mai. A laila, ho‘ohui ‘ia ka mana‘o nui o ka haumana ma o ka ho‘okomo ‘ana i ka “no ka mea.”***	La‘ana: KUMUHANA: E wehewehe mai i ke kumu e ‘ono ai ‘oe i ke ‘ahi. HA‘INA KĀKAU: ‘Ono au i ke ‘ahi no ka mea ua palupalu ka ‘i‘o ke ‘ai mai.
	3.K.14 (Ka Pilina ‘Ōlelo)	Ho‘ohana ‘ia nā analula kūpono no kēia pae.	E pa‘a ma ke emi loa ka He/‘O, Aia a me nā Painu. Pēia pū nā poke ‘ōlelo e ho‘ohui ai i ‘elua mana‘o ‘oko‘a e like me No Ka Mea, Ma Muli O, Ma Mua O a me nā ‘ami ‘a‘ano/hopena. Ma kēia pae, ho‘omaka ‘ia ke koi ‘ana e wehewehe mōakāka ‘ia ka mana‘o o ka haumana.

		3.K.15 (Ka Pilina 'Ōlelo)	E pa'a loa ke kākau 'ana i nā māmala 'ōlelo piha a pololei.	E māka 'ia nā ha'ina/ painu ma ke kulana wā kūpono. "Ua" inā ua hana 'ia; "E....ana" inā he mau nō ka hana 'ia. E ho'ohana pono 'ia nā 'ano 'ami 'oko'a no ka ha'ina/ painu kūpono.
		3.K.16 (Ka Pilina 'Ōlelo)	E kākau ma ka paukū.	He 4 māmala'ōlelo ka paukū no kēia pae.
		3.K.17 (Ka Pilina 'Ōlelo)	E hō'akāka i ke 'ano o kekahi mea. ***'Ano- ma kēia Ana 'o "ke 'ano o kekahi mea" kāna hana, kona hi'ohi'ona, kona wai ho'olu'u, kona nui a pēla aku.***	E ho'ohana i nā kāhulu a me nā hunekuhi. La'ana: Kāhulu; Puke Makemakika ma kahi o Puke. Pepa ma kahi o Pepa Laina/ Kala. Hunekuhi; "Ua hele mai 'o ia" ma kahi o "Ua hele 'o ia" 'oiai e kuhi ana kekahi i kona hiki 'ana i mua ou ma kahi o kāna hana e hiki aku ai i kekahi wahi. "Ua hele 'o ia" ma kahi o "Ua kalaiwa 'o ia."
Ka Heluhelu	Nā 'Ano Heluhelu (4.1)	3.H.1 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	Kūkulu ka haumana i kona mana'o a. ma o nā la'ana mai ka mea āna i heluhelu ai. (1+ a 'oi la'ana) e. ma o ke kuhi 'ana i ka mana'o o ka mea kākau.	
		3.H.2 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	Wehewehe 'ia ke ka'ina hana o ka mo'olelo	Pili kēia i ka hiki i ka haumana ke 'ike i ke ka'ina o nā hana, ka mo'okū'auhau hāme'e a me ke ka'ina o ke komo 'ana i ka mo'olelo, nā 'āina i kipa 'ia a pēlā aku. I mea kēia e ho'omaopopo ai i ka pilina o ke ka'ina mo'olelo, ka mana'o nui a me nā ha'awina o loko.

		3.H.3 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	Ho'ohālikelike 'ia ka po'e o ka mo'olelo, 'o ia ho'i, nā me'e a me nā hāme'e.	Ho'ohālikelike 'ia nā hāme'e ma o ka hō'ike 'ana i ko lākou mau mana'o e 'ike ai i ka like a me ka 'oko'a o lākou. Pēia pū nō ka ho'ohālikelike 'ana i ko lākou mau 'ano. (E la'a: mākonā kekahi a 'olu'olu kekahi.)
		3.H.4 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	'Ike 'ia nā mahele nui o ka mo'olelo a me ko lākou waiwai.	Maopopo ka wehewehena, ka panina, ka hihia nui, ka wahi a me ka wā o ka mo'olelo; me ka hiki ke wehewehe i ke 'ano o ia mau mahele.
		3.H.5 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	Maopopo ka mana'o o ka hua'ōlelo hou ma o ka pō'aiapili a me nā ki'i.	"Ua hana mau 'o MEA i kēia hana a lilo ia hana i hana kuluma." Unuhi ka haumana i ka 'ike no kekahi hua'ōlelo hou ma ka nānā 'ana i ka mana'o o nā hua'ōlelo ma kahi o ia hua'ōlelo hou.
		3.H.6 (Ka Heluhelu Ho'onui 'Ike)	Hō'ulu'ulu 'ia ka mo'olelo e pane pono ai i kekahi nīnau e pili ana i ka mo'olelo a me nā ki'i o ia mo'olelo.	Ho'opōkole 'ia ka mo'olelo ma ka paukū e hō'ike ai i nā hanana/ mana'o nui o ka mo'olelo. Kahaki'i 'ia ka mo'olelo e maopopo ai ka 'ike ko'iko'i o ia mo'olelo. Pili loa kēia ana i ka hiki i ka haumana ke unuhi i ka mana'o nui o kekahi mo'olelo me ka ha'i hou aku ma ke 'ano he kuhi pōkole.
Nā Loina Mo'olelo Hawai'i (4.2)	3.H.7 (Ke Kuana'ike)	Mālama 'ia ka 'ikena ku'una a me ke kuana'ike Hawai'i	He 'ano 'ikena kālailai heluhelu ke wehewehe 'ia nei. Inā 'o Makali'i ka inoa o ka me'e o kekahi mo'olelo, hiki i ka haumana ke 'ike i ka pilina ma waena o ia inoa a me ka huihui	

				hōkū, malama, ka manō, ka Makahiki a i 'ole ka wa'a paha.
		3.H.8 (Ke Kuana'ike)	'Ike 'ia ka 'oko'a o ka mana'o o ka hua'ōlelo ma ka loli 'ana o ka puana 'ia.	Ma ka loli 'ana o ke kahakō a i 'ole ka 'okina e 'ike ai. Malama ma kahi o Mālama; Pā'ū ma kahi o Pa'u ma kahi o Pau. Ku'i ma kahi o Kui.
		3.H.9 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	Unuhi 'ia nā loina ku'una i helu 'ia i ka mo'olelo.	Hiki i ka haumana ke kuhi i nā loina ku'una āna i 'ike ai ma ka heluhelu 'ana i ka mo'olelo. Inā e lei 'ia i lei lā't, he pale ia ma muli o ke 'ano o ka lau.
	Nā Loina Heluhelu (4.3)	3.H.10 (Ka Poeko Heluhelu Waha)	Ua pa'a nā pilina'ōlelo a me nā hua'ōlelo e heluhelu ai i nā mo'olelo no ia pae me ka maopopo.	Ma ke emi loa; He/'O, Aia, Nā Ha'ina/Painu me ka hō'ole. Inā ua heluhelu nui ka haumana, e piha kūpono ana kāna waihona hua'ōlelo no ia pae.
		3.H.11 (Ka Poeko Heluhelu Waha)	Poeko pono ka heluhelu waha no ka 'apo 'ana i ka mana'o o ka mea e heluhelu 'ia.	E 'ike i ka pilina ma waena o nā hua'ōlelo a pau o ka māmalā'ōlelo. Ma ka heluhelu 'ana, he kōkua ka poeko o ka heluhelu 'ana i ka ho'omaopopo 'ana i ka mana'o o ka mea e heluhelu 'ia. He kāko'o ka heluhelu 'ana o ka haumana i ka paukū nūpepa kahiko i kākau 'ia me ke komo 'ole o ka 'okina. Ma o kēia 'ano heluhelu 'ana e koho ai ka haumana i ka hua'ōlelo kūpono no ia pō'aiapili.
		3.H.12 (Ke Kaona)	Wehewehe 'ia ka mana'o nui o kekahi 'Ōlelo No'eau e hō'ike ai i ke kuana'ike Hawai'i.	Ma ka wehewehe 'ana i kekahi 'ōlelo no'eau, hiki i ka haumana ke hō'ike i ka pilina o ka mana'o nui o ia 'ōlelo no'eau i ka nohona ma mua a me ka nohona nei.
		3.H.13 (Ke Kaona)	'Ike 'ia ho'i he nīnau ka Nane e pane ai.	"Ka wai kau i ka lewa." 'A'ole nō nā nane i nīnau pinepine 'ia ma ke 'ano

				<p>he nīnau ma‘amau. E a‘o ‘ia nā nane e ho‘omaka ai ka haumana e ‘ike i ke kino o ka nane a me ke ‘ano o ka pane ‘ana. Inā ua ‘ike ka haumana he nīnau ka nane a ho‘ā‘o ‘o ia e pane, he kō kēia ana.</p>
		<p>3.H.14 (Ke Kaona)</p>	<p>‘Apo ‘ia nā mana‘o pālua o kekahi ‘ōlelo e hō‘ike ai he Kaona nō ia ‘ano mana‘o.</p>	<p>Ma ke mele “Mele ‘Ai Pōhaku” a i ‘ole “Kaulana nā Pua,” he mau mana‘o ko Pua a me Pōhaku. Inā ua hiki i ka haumana ke ‘ike i nā mana‘o ‘oko‘a o ka ‘ōlelo ho‘okahi, he ‘ike ia e kō ai ke ana.</p>